

Az államszocializmus transznacionális „köztes terei” (1956–1989)

Az alábbi tanulmányok a „*Schleichwege – Inoffizielle Kontakte sozialistischer Staatsbürger 1956–1989 – Zwischen transnationaler Alltagsgeschichte und Kulturtransfer*” című, a *Volkswagen Stiftung* által finanszírozott, 2006–2008 között zajló nemzetközi kutatás keretében készültek.¹ A kutatás azt a célt tűzte ki, hogy az egykori csehszlovák, kelet-német, lengyel és magyar állampolgárok közötti sokszínű, nem hivatalos érintkezéseket és kapcsolatokat feltárja. A részkutatások középpontjában a tömegturizmus és az azzal szorosan összefüggő fél-, illetve illegális kereskedelem, a tipikus találkozóhelyek, illetve régiók (határvárosok – Stefano Bottoni tanulmánya; üdülőparadicsomok – Jerzy Kochanowski tanulmánya), a mindennapi életben szövődő kapcsolatok, így az ún. „szerződéses munka”, valamint a nem hivatalos kulturális érintkezések álltak. Az elkészült kéziratok tanúsága szerint a szocialista hivatalos intézmények által csak részlegesen ellenőrzött érintkezések olyan „köztes tereket” és szürke zónákat nyitottak, melyekkel a szociológiai és a történeti kutatás máig nemigen foglalkozott. E „köztes terekben” a szocialista állampolgárok a jogi hézagokat és paradox módon magát a hivatalos szocialista politikát is felhasználták arra, hogy nagyobb gazdasági – és bizonyos esetekben politikai, világnézeti – szabadságra tegyenek szert. Az e mozgásokban részt vevő, társadalomstatistikailag nehezen

¹ A projektet Włodzimierz Borodziej, Jerzy Kochanowski és Joachim von Puttkamer vezette, a részprojekteket Jerzy Kochanowski (Lengyelország), Jaroslav Kučera (Csehország), Joachim von Puttkamer (Németország) és Kovács Éva (Magyarország) koordinálta. A kutatásban Stefano Bottoni, Jörg Ganzenmüller, Lénárt András, Daniel Logemann, Király Edit, Ondřej Klipa, Małgorzata Mazurek és Patryk Wasiak vettek részt.

megragadható csoportok a legkülönbébb méretűek lehettek: a szűk szubkultúrától (Király Edit tanulmánya) a néhány száz külföldi munkást jelentő foglalkozási csoportokon át (Kovács Éva tanulmánya) egészen a több tíz- vagy akár százezer emberre rúgó tömegturizmusig (Lénárt András tanulmánya).

Noha az 1960-as évektől a „szocialista testvérországokba” meginduló tömegturizmus elsődlegesen a nyugati utakat helyettesítette, saját dinamikára tett szert az évek során. Ezeket az utakat a résztvevők gyakran fél- vagy illegális kereskedelem segítségével finanszírozták (a vámosság és határőrök hathatós megvesztegetésével), az utak során jelentős kapcsolathálózatot építettek ki, valamint ezek az utak összehasonlítási alapul is szolgáltak a szocialista tömbön belüli életminőség-különbségek észleléséhez, így egyfajta rendszerstabilizáló szelepként is működtek. A tömegturizmus egyik mellékjelenségeként beszélhetünk a „kulináris transferről”, melynek utóhatásai egyes volt szocialista országokban máig érzékelhetők.

Hasonló jelenségek figyelhetők meg a kulturális csere területén is. A hivatalos kiállítások, színházi és filmfesztiválok örve alatt privát kapcsolathálók épültek, melyek nemcsak a helyi művészvilágra hatottak, hanem a szélesebb kulturális miliő arculatán is nyomot hagytak – gyakran a hivatalos kultúrpolitikával gyökeresen ellentétes értékek alapján.

A transznacionálisan kiépülő személyes kapcsolatok természetesen az adott ország informális világában zajlottak: ebben a lengyel és a magyar társadalom járt az élen, a legkevésbé informálisnak pedig a keletnémet számított. Így ezek az érintkezések valójában az adott ország informális kapcsolathálózatainak további sűrűsödését eredményezték.

Mindazonáltal azt is világosan kell látni, hogy a határon átnyúló kapcsolatok a szocialista rendszert gyakran nem hogy bomlasztották, de éppen stabilizálták: a csencselők, „lengyelpiaci” kereskedők tevékenysége – általában véve maga a KGST-piac mint intézmény – a szocialista hiánygazdaság gondjait enyhítette mind materiális, mind kognitív értelemben.

A kutatás – ahogy a címe is sejteti – laza módszertani keretével az *histoire croisée* megközelítést választotta, tehát az összehasonlító elemzés vagy transferek tanulmányozása helyett az „összekapcsolódó” (*connected*), illetve a „közös történelem” (*shared history*) koncepciójával dolgoztunk.² Nem a „már meglévő” helyreállítására törekedtünk, erre egyébb-

² Vö. Michael Werner – Bénédicte Zimmermann: Túl az összehasonlításon: *histoire croisée* és a reflexivitás kihívása. *Korall* 2007. 28–29. sz. 5–30.

ként nem is volt módunk, mert a korszaknak mind a nemzeti leíró, mind a komparatistikai vagy transzfer szempontú történeti feldolgozása várat még magára. Azaz, röviden szólva, a KGST-országok közötti szocialista korszakbeli kapcsolatok történeti kánonja még nem született meg. Az itt olvasható esettanulmányok, melyeket a magyar kutatócsoport készített, illetve a vendég tanulmány, melyet azért választottunk ki, mert az egykori magyar szocialista „rejtektak” egyik célállomását, Zakopanét vizsgálja, tehát csupán az első, bizonytalan lépéseket jelentik a téma feltárásában.

Kovács Éva